

Tadżykistan. Historia. W II tysiąclecie p.n.e. ziemie T. zasiedliły plemiona indoeur. mówiące narzeczami wschodnioirańskimi. Pierwszymi państwami, a raczej związkami plemiennie-terytorialnymi w tej części Azji, były Sogdiana i Baktria. Następnie krainy te dostały się pod panowanie: perskich Achemenidów (VI w.), Aleksandra III Wielkiego i jego wodza Seleukosa (IV w.), greckich satrapów władających Baktrią (III w.), a w II w. — Tocharów, którzy utworzyli państwo Kuszanów. Międzynarodowego znaczenia nabrał wówczas Jedwabny Szlak, przebiegający także przez terytorium obecnego Tadżykistanu. Po upadku Kuszanów ich państwo stało się obiektem rywalizacji sasanidzkiego Iranu i nomadów: najpierw Heftalitów (Białych Hunów), potem Turków. Koczownicy na ogół pozostawiali u władzy lokalnych feudałów, ograniczając się do narzucenia im swego zwierzchnictwa. Takich władców, uznających tradycyjnie prymat księcia Samarkandy, było w Sogdianie ok. 15. Do 1. połowy VII w. byli wasalami kagana Turków, później wodzów ord, które wyodrębniły się po rozpadzie kaganatu, a na pocz. VIII w. ulegli przemocy Arabów.

Podbój arabski oznaczał nie tylko objęcie Sogdiany systemem administracyjno-fiskalnym kalifatu, ale i jej islamizację, z czym ludności (w większości złożonej z buddystów i wyznawców religii irańskich) trudno się było pogodzić. Niezadowolenie z arabskich rządów znajdowało wyraz w powstaniach. Z ich powodu władza w północnych prowincjach kalifatu zaczęła przechodzić w ręce tamtejszych namiestników, którzy z czasem zakładali lokalne dynastie. Szczególną rolę odegrali Samanidzi (875–999). Pod rządami tej muzułmańskiej dynastii w Sogdianie zakorzenił się na dobre islam, rozkwitała arabsko-perska kultura, a z miejscowej ludności zaczęła formować się naród tadżycki.

Po upadku Samanidów aż do czasów współczesnych Tadżycy nie mieli własnego państwa; XI–XII w. podlegali tureckim dynastiom (Karachanidzi i rywalizujący z nimi Ghaznawidzi, następnie Seldżuci), a od połowy XII w. od mongolskim Karakitajom. W XIII w. Tadżykistan dostał się na krótko pod władzę szachów Chorezmu, a potem Czyngis-chana. Jego najazd (1219–21) położył kres rządóm starej arystokracji tureckiej i umożliwił panowanie nowym dynastiom, wywodzącym się ze sturczonych rodów mongolskich. Jako pierwsi doszli do władzy potomkowie Czagataja (syna Czyngis-chana), następnie Timurydzi (XIV–XV w.), którzy z kolei musieli ustąpić miejsca Szejbanidom, wodzom Uzbeków. Po rozpadzie ich państwa w XVIII w. ziemie Tadżyków zostały podzielone między chanaty bucharski i kokandzki. Ustawiczne wojny między tymi państwami ułatwiły ekspansję Rosji, która 1868 podbiła Bucharę, a 1876 anektowała Kokand. W 1895 Rosjanie dotarli do Pamiru, wytyczając współczesną granicę tadżycko-afgańską.

Podbój rosyjski utrzymał podział Tadżykistanu: część jego obszaru pozostała przy wasalnym emiracie bucharskim, część weszła do generałgubernatorstwa turkiestańskiego. Na zajętych terenach Rosjanie podjęli budowę kolei, rozwinęli uprawę bawełny, stworzyli załączki przemysłu. Z racji peryferyjnego położenia mniej ciążyło jarzmo kolonialne, a nawet — w porównaniu z niedawną anarchią feudalną — mogło być dość często akceptowane. Z tego powodu w czasie wojny domowej w Rosji terytorium Tadżykistanu stanowiło rezerwę białych. W 1920 w Duszanbe

znalazł schronienie emir Buchary po opanowaniu jego państwa przez bolszewików. Po ciężkich walkach 1921 emir musiał uciekać z Duszanbe, lecz przetrwał zorganizowany przez niego ruch basmaczy, którzy pod przywództwem Envera Pa'oy ponownie zajęli Duszanbe (1922) i na krótko przejęli kontrolę nad tzw. Bucharą Wschodnią (obecnym Tadżykistan). Ich odosobnione oddziały dawały o sobie znać jeszcze w latach 30. XX w.

Zwycięzcy bolszewicy przystąpili 1924 do gruntownej przebudowy administracji w sowieckiej Azji Środkowej. Utworzone 1918 Turkiestańska ASRR oraz Bucharska Republika Ludowa i Chorezmijska Republika Ludowa zostały zlikwidowane, a na ich miejsce powołano nowe (w założeniu narodowe) republiki, a wśród nich tadżycką. Początkowo obejmowała ona tylko część obecnego terytorium i wchodziła na prawach autonomii w skład Uzbeckiej SRR. W 1929 została odłączona od Uzbekistanu, przemianowana na Tadżycką SRR i powiększona o 2 okręgi: chodżencki i badachszański. Bolszewicy w latach 20. i 30. wymordowali starą arystokrację rodową, którą dość szybko zastąpiły nowe klany. Niektóre z nich, np. chodżencki (1926–92 leninabadzki) i kulabski, stały się poplecznikami władzy sowieckiej. Z czasem starszyzna klanowa objęła kierownicze stanowiska w kolchozach (po kolektywizacji na przełomie lat 20. i 30.), fabrykach, administracji, wojsku i milicji.

W okresie pierestrojki zaktywizowały się ugrupowania muzułmańskie, a załamanie się VIII 1991 dyktatury KPZR umożliwiło proklamowanie 9 IX 1991 niepodległości Tadżykistanu, XII 1991 członka WNP, od 1992 ONZ. W 1992 przeciwko sprawującym władzę politykom postkomunistycznym z klanów chodżenckiego, kulabskiego i hisarskiego wystąpiła muzułmańska koalicja karategińsko-pamirska, zapoczątkowując wojnę domową (tzw. wojna pięciu klanów). W wyniku pomocy wojskowej ze strony Rosji i Uzbekistanu przewagę uzyskała strona rządowa. W 1997 oba ugrupowania podpisały porozumienie pokojowe. Jeszcze w trakcie walk władze rozpoczęły ostrożną prywatyzację w rolnictwie, handlu oraz drobnym i średnim przemyśle. Od 1992 władzę w Tadżykistanie sprawuje pochodzący z Kulabu E. Rachmonow (od 1992 przewodniczący Rady Najwyższej, od 1994 prezydent państwa). W IV 1999 Tadżykistan zawarł z Rosją układ sojuszniczy, zmieniający status sił rosyjskich (dotychczas mandat sił pokojowych WNP) i gwarantujący ich obecność przez 25 lat.

Źródło: [Encyklopedia PWN](#)